

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفیٰ

تاریخ فلسفہ اسلامی

حسن معلمی، اکبر میرسپاہ، علی شیروانی

محمد باقر قیومی، عسکری سلیمانی

علی دژاکام، مرحوم محمد رضا کاشفی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه‌السلام و مقام معظم رهبری علیه‌السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی علیه‌السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه‌السلام

فهرست

پیش‌گفتار ۱۵

بخش اول: مباحث مقدماتی

۱. در آمد ۱۹
۱. تاریخ فلسفه مکتوب و غیر مکتوب ۱۹
۲. مشرق قدیم ۲۰
۳. منظور از مشرق قدیم چه سرزمین‌هایی است؟ ۲۱
۴. ادیان الهی و پاسخ‌گویی آنان نسبت به سؤالات اصلی انسان ۲۳
۵. مفهوم‌شناسی عنوان کتاب ۲۴
- الف) تاریخ ۲۴
- ب) فلسفه ۲۵
- ج) اسلامی ۲۷
۲. تاریخ تفکر فلسفی اسلامی ۳۱
۱. تفکر فلسفی یا سؤال فلسفی در عهد رسول‌الله ﷺ و خلفا، تا قرن دوم قمری ۳۱
۲. نهضت ترجمه ۳۵
- الف) علل پیدایش نهضت ترجمه و انگیزه خلفا در اهتمام به آن ۳۷
- ب) آشنایی با مراکز علمی آن زمان ۳۹
- یکم: مدرسه اسکندریه ۳۹
- دوم: مدارس «الرُّها» و «نصیبین» ۴۳
- سوم: مدرسه حران ۴۴
- چهارم: مدرسه جندی شاپور ۴۵
- پنجم: مدرسه بغداد ۴۵
- ج) ادوار مختلف ترجمه، در دوران خلافت عباسیان و آشنایی با مترجمان معروف ۴۶
- دوره نخست ۴۶

۴۷	دوره دوم.....
۴۷	یکم: یوحنا بن البطریق (متوفای ۲۰۰ هجری قمری).....
۴۷	دوم: حنین بن اسحاق (۱۹۴ - ۲۶۰ق).....
۴۸	سوم: قسطا بن لوقا (متوفای ۲۸۸ یا ۳۱۰ ق).....
۴۸	چهارم: اسحاق بن حنین (متوفای ۲۹۸ ق).....
۴۹	پنجم: حیش بن حسن اعسم.....
۴۹	ششم: ثابت بن قره حرانی (۲۲۱ - ۲۸۸ ق).....
۴۹	دوره سوم.....
۵۰	یکم: ابویشر متی بن یونس القنائی (متوفای ۳۲۸ ق).....
۵۰	دوم: سنان بن ثابت بن قره (متوفای ۳۳۵ ق).....
۵۰	سوم: ابوزکریا یحیی بن عدی (متوفای ۳۶۴ ق).....
۵۰	چهارم: ابوعلی، عیسی بن اسحاق بن زرعه (۳۳۱ - ۳۹۸ ق).....
۵۰	د) کتاب‌هایی که به اشتباه به ارسطو، نسبت داده شده‌اند.....

بخش دوم: فیلسوفان جهان اسلام

۵۵	۱. کندی.....
۵۵	۱. زندگی‌نامه.....
۵۸	۲. ویژگی‌های علمی کندی.....
۶۱	۳. آرای فلسفی کندی.....
۶۲	دسته نخست.....
۶۳	دسته دوم.....
۶۳	دسته سوم.....
۶۴	دسته چهارم.....
۶۴	دسته پنجم.....
۶۵	۴. آثار کندی.....
۶۶	۵. تأثیر کندی بر فلسفه اسلامی.....
۷۱	کتاب‌نامه.....
۷۵	۲. فارابی.....
۷۵	۱. زندگی‌نامه.....
۷۷	۲. جایگاه فارابی.....
۷۷	۳. آثار فارابی.....
۷۹	۴. منطق و معرفت‌شناسی.....
۸۰	الف) منطق و اجزای آن.....
۸۱	ب) تصور و تصدیق.....
۸۳	ج) راه رسیدن به تصورات نظری.....

۸۴ راه رسیدن به تصدیقات نظری
۸۴ (ه) استقرا و تمثیل
۸۵ (و) مبادی علوم
۸۶ (ز) تصدیق تام و ناقص
۸۷ (ح) یقینیات، مشهورات و مقبولات
۸۸ (ط) یقین ضروری و مبدأ آن
۸۹ (ی) مبادی اول یا (اولیات)
۹۰ (ک) تجربیات
۹۱ ۵. مابعد الطبیعه
۹۱ الف) موضوع مابعدالطبیعه
۹۳ ب) وجود و ماهیت
۹۵ ج) واجب الوجود بالذات
۹۶ د) اوصاف و احکام واجب
۹۷ ه) حدوث ذاتی ممکنات
۹۸ و) عالم کثرت
۱۰۰ ز) عقول فعال
۱۰۰ ح) عنایت خداوند و شرور عالم
۱۰۱ ۶. علم النفس
۱۰۱ نفس انسانی
۱۰۶ ۷. علم انسانی
۱۰۷ الف) سعادت انسان
۱۱۰ ب) فلسفه اخلاق
۱۱۳ ج) اعتدال
۱۲۰ د) فلسفه سیاست
۱۲۰ یکم: ضرورت زندگی جمعی و تعاون انسانها
۱۲۰ دوم: مدینه فاضله
۱۲۲ سوّم: رئیس مدینه فاضله
۱۲۴ چهارم: مدینه غیر فاضله
۱۲۴ - مدینه جاهله
۱۲۵ - مدینه فاسقه
۱۲۵ - مدینه مبدّله
۱۲۵ - مدینه ضاله
۱۲۶ پنجم: نوابت (هرزه‌ها) و حیوان صفتان
۱۲۶ خلاصه
۱۲۹ کتاب‌نامه

۱۳۱ ابن سینا	۳
۱۳۱ ۱. زندگی نامه	۱
۱۳۵ ۲. آثار	۲
۱۳۷ طبقه بندی علوم	
۱۳۸ منطق و معرفت شناسی	
۱۳۸ ۱. تصور و تصدیق	
۱۳۹ ۲. نوآوری های منطقی	
۱۴۱ ۳. معرفت شناسی	
۱۴۲ الف) حد و رسم	
۱۴۳ ب) قیاس	
۱۴۴ ج) مبادی برهان	
۱۴۵ نظام فلسفی	
۱۴۶ هستی شناسی	
۱۴۹ وجود و ماهیت	
۱۵۰ واجب و ممکن	
۱۵۱ اقسام علل	
۱۵۲ علت حاجت ممکن به واجب (امکان یا حدوث؟)	
۱۵۳ مسبوق بودن حادث به ماده	
۱۵۳ حدوث ذاتی	
۱۵۴ عدم تخلف معلول از علت	
۱۵۴ الشیء ما لم یجب لم یوجد	
۱۵۵ قاعدة الواحد	
۱۵۵ جوهر و عرض	
۱۵۶ اقسام جوهر	
۱۵۶ جسم، هیولا و صورت	
۱۵۷ اثبات هیولا	
۱۵۷ خداشناسی	
۱۵۸ برهان صدیقین	
۱۶۰ احکام واجب الوجود	
۱۶۱ توحید واجب	
۱۶۱ نفی ماهیت	
۱۶۲ بساطت و نفی ترکیب	
۱۶۳ نفی ضد	
۱۶۴ واجب الوجود، من جمیع الجهات	
۱۶۴ خیر محض	

۱۶۴	تام و فوق التمام
۱۶۴	عقل و عاقل و معقول
۱۶۶	عاشق و معشوق
۱۶۶	کیفیت علم خدا به اشیاء
۱۶۷	صدور کثرت از خدا
۱۶۸	عنایت الهی به عالم (نظام احسن)
۱۶۹	شروع در عالم
۱۷۱	حدوث عالم
۱۷۲	روان‌شناسی (علم النفس)
۱۷۳	وجود نفس انسانی
۱۷۵	حدوث و بقای نفس
۱۷۶	رابطه نفس و بدن
۱۷۷	قوای ادراکی نفس
۱۷۷	قوای مخصوص نفس ناطقه
۱۷۸	انواع ادراک
۱۸۱	کتاب‌نامه
۱۸۳	۴. غزالی
۱۸۴	۱. زندگی شخصی
۱۸۸	۲. جایگاه غزالی
۱۹۰	۳. آثار
۱۹۲	۴. منطق
۱۹۵	بعضی از آرای منطقی غزالی
۱۹۸	۵. عقل
۲۰۰	۶. شک و رهایی از آن
۲۰۲	توضیح شک غزالی
۲۰۴	نکاتی چند
۲۰۵	۷. علم و معرفت
۲۰۸	۸. کلی
۲۰۹	۹. وجود ذهنی
۲۱۱	۱۰. فلسفه
۲۱۲	۱۱. تأثیر بر فلسفه
۲۱۳	الف) دهریون
۲۱۳	ب) طبعیون
۲۱۴	ج) الهیون
۲۱۴	یکم: ریاضیات

۲۱۵	دوم: منطقیات
۲۱۵	سوم: طبیعیات
۲۱۵	چهارم: سیاسیات
۲۱۶	پنجم: اخلاقیات
۲۱۶	ششم: الهیات
۲۱۸	۱۲. ردّ و هجوم بر فلاسفه
۲۲۱	۱۳. علّیت
۲۲۶	۱۴. نظریه فیض
۲۲۹	۱۵. علم خدا به جزئیات
۲۳۳	کتابنامه
۲۳۳	منابع عربی
۲۳۴	منابع فارسی
۲۳۵	۵. ابن رشد
۲۳۵	۱. زندگی‌نامه
۲۳۸	۲. آثار و آرا
۲۴۰	۳. نفوذ اندیشه‌های ابن رشد
۲۴۲	۴. دین و فلسفه
۲۵۱	کتابنامه
۲۵۳	۶. فخرالدین رازی
۲۵۳	۱. درآمد
۲۵۴	۲. زندگی‌نامه
۲۵۶	۳. روش فکری
۲۶۰	۴. اندیشه‌های فلسفی
۲۶۰	الف) عقل و دین
۲۶۲	ب) حقیقت علم
۲۶۴	ج) تصور و تصدیق
۲۶۵	د) بداهت
۲۶۸	ه) اصل علّیت
۲۷۳	کتابنامه
۲۷۵	۷. شیخ اشراق
۲۷۵	۱. مقدمه
۲۷۶	۲. زندگی‌نامه
۲۷۸	۳. منابع حکمت اشراق
۲۸۰	۴. حکمت اشراق و حکیم اشراقی
۲۸۱	۵. بیروان شیخ اشراق و اشراقیان

۲۸۲	الف) شهرزوری
۲۸۲	ب) قطب الدین شیرازی (۷۱۰ ق - ۶۳۴ ش)
۲۸۴	۶. آرای منطقی شیخ اشراق
۲۸۷	۷. معرفت‌شناسی
۲۹۱	۸. آرای فلسفی شیخ اشراق
۳۰۳	کتاب‌نامه
۳۰۵	۸. صدرالدین شیرازی
۳۰۵	۱. زندگی‌نامه
۳۰۸	۲. آثار
۳۱۲	۳. ویژگی مکتب ملاصدرا
۳۱۳	۴. منابع حکمت متعالیه
۳۱۵	۵. هستی‌شناسی
۳۱۶	الف) اصالت، وحدت تشکیکی وجود
۳۲۰	ب) امکان فقری
۳۲۱	ج) نحوه ارتباط معلول با علت
۳۲۲	د) وحدت شخصی وجود
۳۲۳	ه) حرکت جوهری
۳۲۶	۶. معرفت‌شناسی
۳۲۹	۷. علم النفس
۳۳۱	۸. دیگر نوآوری‌های ملاصدرا
۳۳۳	۹. اهمیت ملاصدرا و تأثیرگذاری‌های او
۳۳۵	کتاب‌نامه
۳۳۷	۹. علامه طباطبائی
۳۳۷	۱. زندگی‌نامه
۳۳۹	۲. آثار علامه طباطبائی
۳۳۹	۳. اساتید
۳۴۰	۴. شاگردان علامه طباطبائی
۳۴۰	۵. تفسیر قرآن کریم
۳۴۸	۶. آرای فلسفی
۳۵۳	۷. آرای معرفت‌شناسی
۳۵۷	۸. فلسفه اخلاق
۳۵۹	۹. روش فلسفه
۳۶۱	کتاب‌نامه
۳۶۳	۱۰. شهید مطهری
۳۶۳	سخن آغاز

۳۶۴	۱. گذری بر زندگی یک فیلسوف
۳۶۹	۲. ویژگی‌های علمی
۳۶۹	الف) انصاف و مواجهه علمی
۳۶۹	ب) مراعات اصول زبان علمی
۳۷۰	ج) پرورش معانی
۳۷۰	د) تفکیک موضوعات
۳۷۰	ه) گسترش میزان آگاهی
۳۷۰	و) نقاد بودن
۳۷۱	ز) قدرت ابداع و ابتکار
۳۷۱	ح) روح علمی
۳۷۱	۳. مکتب فلسفی استاد مطهری
۳۷۲	۴. دفاع از فلسفه اسلامی
۳۷۵	۵. کاربردی کردن فلسفه
۳۷۷	۶. روش‌شناسی فلسفی استاد مطهری
۳۷۸	الف) توجه به سیر تاریخی مسائل فلسفی
۳۷۹	ب) شیوه تحقیق تطبیقی (مقایسه‌ای)
۳۸۰	ج) وضوح، فراگیری و تسلسل روشمند
۳۸۱	۷. رابطه دین و فلسفه (عقل و دین)
۳۸۳	۸. رابطه کلام و فلسفه
۳۸۴	۹. مطهری و فلسفه غرب
۳۸۶	۱۰. فلسفه اخلاق
۳۸۹	۱۱. نوآوری‌های مطهری
۳۸۹	الف) قوه یا استعداد
۳۹۳	ب) نحوه ارجاع علت و معلول، به علوم حضوری
۳۹۵	ج) عدل و شر
۳۹۵	یکم: عدل الهی
۳۹۶	تبعیض‌ها و پیش‌فرض‌های آن
۳۹۷	دوم: شرور
۳۹۷	- نسبی بودن شر
۳۹۷	- تعلق جعل به وجود حقیقی
۳۹۸	- تجزیه‌ناپذیری جهان
۳۹۹	کتاب‌نامه

پیش‌گفتار

فلسفه اسلامی از جمله علوم است که در بستر فرهنگ ناب اسلامی رشد کرده و در پرتو تعالیم قرآن و سنت به تعالی و تکامل رسیده است و این حقیقت از اولین فیلسوف که کندی است تا فارابی، ابن‌سینا، محقق طوسی، میرداماد، ملاصدرا، ملاهادی سبزواری، علامه طباطبایی و شهید مطهری ادامه داشته است. نگاه تاریخی به فلسفه اسلامی آثار فراوانی دارد؛ مانند میزان تأثیرپذیری آن از فرهنگ اسلامی، تحولات فلسفه اسلامی، نوآوری‌های هر فیلسوف، شناخت نقاط قوت و ضعف، ربط و ارتباط مسائل فلسفی با یکدیگر، شناخت زمینه‌های پیدایش یک مکتب فلسفی و ...

کتاب حاضر برای تدریس در کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی به میزان دو واحد درسی برای طلاب مرکز جهانی علوم اسلامی نوشته شده است. بنابراین، کاری مختصر و کوتاه و مقدمه‌ای برای کاری بزرگ و مفصل است. نویسندگان محترمی که هر یک، نگارش بخشی از این نوشتار را به انجام رسانیده‌اند، از این قرارند:

حجت‌الاسلام و المسلمین اکبر میرسپاه، بخش مباحث مقدماتی و فصل کندی؛

حجت‌الاسلام و المسلمین عسکری سلیمانی، فصل فارابی و ابن‌سینا؛

حجت الاسلام و المسلمین محمدباقر قیومی، فصل غزالی و ابن رشد؛
 حجت الاسلام و المسلمین مرحوم کاشفی، فصل فخر رازی؛
 حجت الاسلام و المسلمین علی شیروانی، فصل ملاصدرا؛
 حجت الاسلام و المسلمین علی دژاکام، فصل شهید مطهری؛
 و این جانب (حسن معلمی)، فصل شیخ اشراق و علامه طباطبایی.
 لازم می‌دانم از همه این بزرگواران که تلاش بی‌پیرایه‌ای در نگارش این اثر به
 جان خریدند، سپاس‌گزاری کنم.
 از خوانندگان ارجمندی که نوشته حاضر را مطالعه می‌کنند، تقاضا می‌شود
 تذکرات مفید و راهگشای خود را جهت اصلاح و تکمیل ارائه دهند.
 در پایان از همه عزیزانی که در به سامان رسیدن این اثر نقش داشته‌اند،
 به‌ویژه حجة الاسلام و المسلمین آقای عزالدین رضائزاد، مدیر کل دفتر
 برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی و همکارانشان و نیز جناب مستطاب آقای سید
 علی شاه‌چراغ، مدیر کل محترم انتشارات مرکز جهانی و همکاران محترمشان که
 با دقت نظر و حسن سلیقه در زدودن کاستی‌های این اثر نقش بسزایی داشته‌اند،
 تقدیر و تشکر می‌نمایم.

حسن معلمی

پاییز ۱۳۸۵